

С.В. Степаненко, канд. екон. наук, проф.,
ДВНЗ «Київський національний університет
імені Вадима Гетьмана»

ПРИНЦИПИ ІСТОРИЗМУ ТА ГЕНЕЗИСУ В ЕКОНОМІЧНИХ ДОСЛІДЖЕННЯХ

1. Принципи історизму та генезису в економічних дослідженнях відображають застосування різних стратегій пізнання сутності змін у господарській системі, що відбулись у минулому (часі), та їх впливу на дійсний її стан. Природа цих принципів обумовлена різними методологіями економічної науки – класичною, репрезентовану позитивізмом, що реалізується класичною та неокласичною економічними теоріями, і неокласичною наукою, що реалізується цивілізаційним аналізом розвитку суспільства. У центрі уваги таких досліджень лежить спрямованість змін та встановлення причин, що їх викликали.

2. Принцип історизму є важливою складовою методології класичної економічної теорії. Він випливає з основоположної тези про первинність матерії стосовно до свідомості й зазвичай виявляється у формі матеріалістичного розуміння історії. Даний принцип передбачає розглядати зміни в господарській системі та суспільстві загалом крізь призму встановлення змін у продуктивних силах і обумовлених ними виробничих відносинах.

Фактично, принцип історизму реалізує в дослідженні суспільства еволюційну теорію розвитку живої природи. Згідно з останньою зміни в об'єкті настають унаслідок поступового наростання кількісних параметрів, дії механізму мінливості, з наступним закріпленням їх спадковістю та природним відбором. Основоположна ідея еволюційної теорії про набуття спрямованості змін через нагромадження кількісних змін була реалізована в принципі історизму. Продуктивні сили, як матеріальний фундамент господарської системи та суспільства, поступово та неухильно зростають (змінюються). Закріплення змін (спадковість) забезпечується суспільним поділом і кооперацією праці та набуває незворотного характеру у формі прогресу (лат. *progressus* – просування вперед, розвиток) продуктивних сил. Він береться за основу визначення принципом історизму спрямованості змін в господарській системі.

3. Реалізація принципу історизму в економічних дослідженнях здійснюється за допомогою використання хронологічного та історичного методів – сукупності способів здобуття знань про зміни в господарській системі та їх вплив на її реальний стан.

Змінюваність господарської системи відбувається в різних аспектах, серед яких слід виокремити час проходження змін. Поняття часу дано для вимірювання швидкості (темпу) змінюваності господарської системи, а його виміри науковці розуміють по-різному. Класична наука та притаманний їй

принцип історизму розглядають час у його абсолютних вимірах як такий, що характеризується неперервністю, послідовністю та рівномірністю перебігу. Такий підхід означає, що зміни в продуктивних силах та господарській системі вимірюються у хронологічній послідовності на основі років, десятиліть, століть тощо. Хронологічний метод дає змогу встановлювати не тільки логічну послідовність змін, а й інтенсивність їх здійснення в окремі історичні періоди.

Тож для розкриття сутності цих змін і використовується історичний метод. Він передбачає з'ясування умов, що викликали такі зміни в продуктивних силах та господарській системі в цілому, часові етапи нагромадження кількісних змін у них, розкриття логіки зв'язків між етапами тощо. Історичний метод дозволяє досягти головної мети принципу історизму – виявити сутність змін у господарській системі завдяки дослідженню її матеріальної основи – прогресу продуктивних сил та виробничих відносин, обумовлених ними.

4. Методологія некласичної науки реалізується в суспільствознавстві у формі цивілізаційного аналізу та значно поглиблює уявлення про сутність і спрямованість змін у господарській системі. Нова стратегія їх пізнання спирається на обґрунтування та реалізацію принципу генезису, котрий слід розглядати як наступний крок у розвитку принципу історизму. Його природа обумовлена переходом від протиставлення матерії та свідомості до розгляду об'єкта пізнання на засадах *монадності* (єдності матерії та свідомості), відмовою від антропоморфності розуміння ролі та місця людини в суспільних процесах. Це дало можливість уже неокласичній економічній теорії стати на ґрунт вивчення природи індивіда та його поведінки в економічній системі, пов'язати всі зміни в ній з активністю методологічного індивіда як основоположною характеристикою її функціонування та розвитку.

Утім наростання аргументованої критики на адресу неокласичної економічної теорії обумовило необхідність уточнення її фундаменту – ролі та місця принципу методологічного індивідуалізму в дослідженні економічної системи. Була обґрунтована необхідність розгляду ролі та місця індивіда в економічній системі на засадах антропності. Це дозволило сформулювати поняття економічного суб'єкта, який взаємодіє з іншими суспільними суб'єктами та відіграє вирішальну роль у розвитку господарської системи. Економічні суб'єкти та історичні форми їх взаємодії виступають носіями змін у ній, а їх дослідження здійснюється на основі принципу генезису.

Важливо наголосити, що сама сутність економічного суб'єкта унеможливує обмеження його характеристики лише кількісними вимірами, наприклад переліком та повнотою забезпечення його потреб, а містить і якісні ознаки. Із цієї причини кожний етап змін у господарській системі має власну визначеність, характеризується певною відносною завершеністю. При цьому логіка зв'язку між етапами змін у господарській системі свідчить про їх спрямованість у бік наростання цілісності системи, про вирішальну роль розвитку її системотвірного елемента – економічних суб'єктів та форм їх взаємодії. А історичні події та факти, в яких виявляються ці процеси, є контекстом генезису економічної системи. Назвемо основні етапи генезису:

поява (зародження) історичних суб'єктів господарської системи, матеріальних та суспільних передумов їх виникнення; поява умов, що забезпечують становлення цих суб'єктів та форм їх взаємодії; їх *утвердження*, коли вони починають функціонувати на адекватних власній сутності матеріальних та суспільних умовах. При цьому етапи генезису відбивають не тільки рівень суспільної зрілості економічних суб'єктів, а й міру цілісності господарської системи.

5. Реалізація принципу генезису забезпечується використанням певних методів, що дають змогу виміряти зміни в господарській системі в часі та розкрити сутність цих змін.

Якісні зміни, що відбуваються з об'єктом пізнання на етапах виникнення, становлення та утвердження, передбачають відмову від сприйняття лінійності здійснення змін та абсолютних характеристик часу. Останній набуває дискретного характеру: є перервним, поділеним на відрізки за ознакою різної насиченості (різного рівня) змін у ньому тощо. Окремі періоди не мають достатніх підстав для визначення спрямованості змін в історичному поступі, як наприклад, так званий *період біфуркації*. Тому на зміну хронологічному методу, що є засобом реалізації історичного принципу, приходять метод дискретності (стрілоподібності) часу як важливий засіб реалізації принципу генезису.

Принцип генезису передбачає і новий підхід до пізнання сутності змін в економічній системі. Він також обумовлений принципом єдності матерії та свідомості, усуненням протиставлення історичного (що пов'язується з емпіризмом знань про матеріальні зміни) та логічного відображення суспільною свідомістю сутності змін за допомогою наукових понять, категорій та законів. Дослідження змін в економічній системі має не обмежуватись описом історичних фактів і подій, в яких вони втілені, а розкривати ці зміни за допомогою розгортання (розвитку) змісту наукових понять, що віддзеркалюють її сутність.

Інакше кажучи, виникнення об'єкта пізнання та його змінюваність характеризуються за допомогою методу розгортання (розвитку) наукових понять (що відображають його сутність і поступово збагачуються у своїх визначеннях на етапах становлення та утвердження). Це дає можливість розкрити всю глибину категоріального апарату пізнання, використовуваного нині для дослідження дійсного стану економічної системи. При цьому історичні факти і події, в яких відображаються зміни в об'єкті пізнання, є контекстом розгортання (розвитку) наукових понять.

6. Різні методології наукових досліджень обумовлюють вибір стратегій пізнання історичних змін у господарських системах. Класична економічна теорія розглядає зміни в економічній системі на основі прогресу продуктивних сил та обумовлених ними виробничих відносин. Це передбачає використання принципу історизму і притаманних йому хронологічного та історичного методів.

МАТЕРІАЛИ II МІЖНАРОДНОЇ НАУКОВО-ПРАКТИЧНОЇ КОНФЕРЕНЦІЇ

Що стосується некласичної науки, застосування методології якої до суспільства виступає цивілізаційною парадигмою суспільствознавства, то вона за основу змінюваності господарської системи бере розвиток економічних суб'єктів та історичних форм їх взаємодії. Такий підхід вимагає використання методів дискретності часу та методу розгортання (розвитку) наукових понять. Отже, для забезпечення високого рівня наукового пізнання минулого вирішального значення набувають вибір та послідовне застосування однієї з перелічених стратегій дослідження змін. Еклектичне ж поєднання принципів і притаманних їм методів є неприпустимим, адже веде до вульгаризації наукових знань.